

ВІДГУК
про кандидатську дисертацію
Яворського Андрія Юрійовича
“АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІСЬКИХ ГОВОРІВ
У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ”,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
(фах 10.02.01. – українська мова)

Про збагачення літературної мови за рахунок говірного мовлення в україністиці останнім часом сказано дуже багато. На щастя, упродовж останніх десятиліть у вітчизняній філології більшість учених відзначає очевидний позитив від використання вузькорегіональних діалектних елементів у творах красного письменства. Діалектизми не засмічують, а збагачують літературну мову. І якщо ще кілька десятиліть тому обережно допускалась позитивна оцінка вживанню окремих локалізмів (передовсім на лексичному рівні) у літературному творі, то зараз вітчизняний літературний процес може похвалитися окремими повноформатними художніми зразками, писаними не літературною мовою, а рідною говіркою автора. Найбільше таланило і таланить у цьому плані південно-західним діалектам, де маємо сотні творів з більшим чи меншим відсотком уживання місцевих специфічних мовних елементів. Північноукраїнські лінгвальні риси до літературної мови потрапляли лише вряди-годи. І не тому, що в українській літературі не було чи було мало письменників, вихідців із Полісся. Вони були, але з різних причин не вживали або вживали вкрай обмежено у своїх творах особливості рідної говірки. Тому й до сьогодні у вітчизняному мовознавстві немає

комплексних студій щодо використання полісизмів у мові красного письменства.

Упродовж останніх десятиліть в українській літературі з'являються твори, у яких північноукраїнські риси не лише використовуються як окремі вкраплення, але й мають виразну лінгвальну основу. З огляду на сказане дослідження Андрія Яворського «Актуалізація поліських говорів у сучасному художньому тексті» про використання авторами-поліщуками, уродженцями різних регіонів Полісся, місцевих мовних особливостей – актуальне й науково вмотивоване.

Автор поставив за мету з'ясувати тенденції й закономірності використання поліських діалектів у сучасному художньому мовленні. Для аналізу підбрано твори з різних північноукраїнських ареалів: із Підляштя, Західного, Середнього та Лівобережного Полісся. Йдучи за таким охопленням матеріалу, можна висловити жаль з приводу непотрапляння в поле зору дисертанта берестейсько-пинських текстів, адже вони є.

Завдання дисертаційного дослідження (всього сім) сформульовано чітко й конкретно. Серед них особливо заслуговує на увагу третє: «шляхом суцільної вибірки сформувати корпус використаних авторами поліських говіркових одиниць та систематизувати за рівнями мовної системи» (с. 8).

Матеріалом до написання дисертації стала укладена автором картотека, яка налічує понад 15000 одиниць. Таке скрупульозне опрацювання мовних особливостей творів поліських авторів методом суцільної вибірки дозволяє зробити надійні та обґрунтовані висновки.

Робота чітко структурована, складається зі вступу, чотирьох розділів та висновків.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури» зауважено, що діалектизми в мову красного

письменства проникають усе частіше. Наразі у вітчизняному мовознавстві з погляду вживання діалектних явищ чітко виокремлено дослідниками два типи художніх текстів: а) тексти, які насичені говірковими елементами і свідомо стилізовані під певний діалект, проте зберігають орієнтацію на літературну норму; б) тексти, які орієнтовані не на літературну мову, а на діалект (с. 14). Художня українська література відображає дійсність не лише літературною мовою, але й діалектною. З-поміж таких текстів є й написані на поліській лінгвальній основі. Власне другий тип літературних творів влучно названо П. Гриценком «олітературненням діалекту» (с. 15). В поле зору А. Яворського потрапили тексти обох типів. У параграфах 1.2 «Дослідження поліських лінгвальних елементів у мові письменників ХІХ – початку ХХ ст.» та 1.3 «Дослідження поліських говорів у художньому тексті ХХ – початку ХХІ ст.» дисертант здійснив ґрунтовний і кваліфікований огляд фахової літератури про вивчення полісизмів в українському письменстві окреслених періодів. Справедливо зауважено, що серед розвідок, присвячених вивченню говірних поліських елементів у мові українських письменників (П.Куліш, Леся Українка, М.Олійник, П.Мах, В.Лазарук, М.Никончук, В.Лис, М.Янчук, Ю.Гаврилюк та ін.) чи не найбільше праць присвячено аналізу мови творів Лесі Українки. На жаль, не згадано в цьому огляді прози Уласа Самчука, який також волинсько-поліські розмовні риси нерідко вдало вплітав у мовлення персонажів.

Мету та завдання дисертаційного дослідження Андрій Яворський реалізував у трьох розділах: «Західнополіський говір у сучасному художньому тексті», «Середньополіський говір у сучасному художньому тексті» та «Східнополіський говір у романі Володимира Дрозда “Листя землі”». Найбільш ретельно й скрупульозно проаналізовано фонетичні особливості усіх вибраних для характеристики творів. Це не випадково, адже специфічні звукові риси чи не найперше виокремлюються читачем

з-поміж інших мовних рівнів. Застосований дисертантом метод наскрізної вибірки дозволяє зменшити відсоток похибки, яка виникає при першому читанні. В аналізованих текстах виявлено до найдрібніших деталей, мабуть, усі фонетичні особливості, характерні для мови авторів, яких дослідник ототожнює з рідними їхніми говірками. Саме звукова організація романів, повістей, оповідань передовсім дає можливість виокремити й протиставити мову цих творів в ареалогічному плані. Найхарактерніші поліські вокалічні та консонантні риси представлено на прикладі досліджуваних текстів. Звуки неоднорідної артикуляції (дифтонги) в творах О.Королько *буоль, Буог, в куонціє* (с. 67) та М.Закусила *вуон, нуоч, двуор* (с. 100); акання в романі В.Дрозда *хатєв, чалавек* (с. 167); відсутність ствердіння передньоязикових перед історичними дієзними *i* та *e* в *смоктаті, молитвой, зловілі* (с. 146) та перехід *e < *e, *ě* в *a* в ненаголошеній позиції *вадро, прібажіт* (с. 145), *валіке, дваріма* (с. 147) в оповіданнях О.Кулеша; властивий західнополіським говіркам рефлекс **o > u* в новозакритих складах у романах В.Лиса *вин 'він', стілько 'стілки'* (с. 34) та ін. Аналіз фонетичних особливостей досліджуваних творів дає підстави для узагальнення про їхню виразну звукову поліську мовну основу. А дослідження звукових рис поезії Ю.Королько та оповідань О.Кулеша може слугувати зразком потрактування місцевих говірних виявів у художньому творі.

Більшість наведених у творах поліських літераторів морфологічних рис, як справедливо зауважує А.Яворський, зумовлені звуковими особливостями. Так, оригінальний західнополіський ятевий рефлекс **ě > u* зумовив ствердіння кінцевого основи у відмінкових формах: *дівци, у хати, по шкіри* (с. 45).

Північноукраїнські говірки відносять до архаїчних. Зрозуміло, що в мовленні поліщуків дослідники виявляють численні давні риси.

Багато їх засвідчено й у досліджуваних художніх текстах. Зокрема, на морфологічному рівні в романах В. Лиса збережено форми наказового способу: *благословіте, пуждіте, глядіте* та ін. (с. 53), поезії Ю.Королько – інфінітиви на *-чи*: *стерегчи, вбігчи* (с. 81); на лексичному – в творах М.Закусила: *летось 'торік', п'яло 'вилки, на яких розвішують шкіру', вистебка 'опалювана комора в сінях'* та ін. (с. 132).

Автор кваліфіковано коментує специфічні говірні мовні риси, виявлені в творах. Зауважує в низці випадків на штучність зафіксованих рефлексів. Наприклад, у творах М.Закусила здобувач виявив такі рефлекси *о: *вуон – вон, нуоч – неч – ноч, лежко – ложок, вукна – вокна, кілько – колько* (с. 101) щодо яких зауважує: «Наявність в одній говірці варіантів, наприклад, з [о] та [уо] і навіть з [у] сумнівів не викликає; впливом літературної мови можна пояснити форми з [і]; структури ж із [е] на місці *о в цій же говірці видаються непереконливими, штучними» (с. 101). Або коментар до словоформ *вуона, куоні, вжуо* (с. 102-103), які в середньополіських говірках не були фіксовані, тому також видаються штучними. Повністю поділяємо такі застереження дисертанта. Щоправда, не помітив А.Яворський у того ж таки М.Закусила деяких словоформ, які відніс до специфічних середньополіських: *смерти, кроунасти* (Р.в., одн.) (с. 116). Відмінкових форм із твердим кінцевим приголосним основи в таких іменниках у середньополіських (особливо крайніх північних) говірках ніхто із дослідників не виявив. Це очевидний «авторський неологізм» Закусила. Слушні міркування здобувача й про те, що деякі прямі лексичні відповідники з оповідань О.Куліша *последній, конешно, на криші* (с. 163) не обов'язково варто потрактовувати як запозичення з російської мови.

Більшість коментарів, висновків щодо виявлених у творах поліських письменників та поетів мовних явищ здійснено кваліфіковано й застережень не викликають. Водночас хочемо звернути увагу на низку

дискусійних, а в деяких випадках, на нашу думку, помилкових суджень рецензованого дисертаційного дослідження.

1) А.Яворський потрактує написання В.Лиса *мясо, памнять, памнеть* ... як прогресивну суміжну асиміляцію за способом творення [мй] > [мн] (с. 41). Аби так стверджувати, варто довести, що на якомусь етапі розвитку в говірці В.Лиса була вимова [мйасо]. Думаємо, що процес ствердіння губного [м] у різних українських діалектних масивах проходив по-різному: у більшості (не в усіх) південних говірок з'явився вставний *й*, у більшості поліських – вставний *н*: Це ж стосується потрактування [м] > [жм] як дисиміляції (с. 43). Чи мала місце вимова в цій говірці [лмелик], [спінцак]? Також мало ймовірно, щоб у мовленні відбулася пряма зміна *о* > *в* *вдразу* (с. 44). Мабуть, був проміжний етап *одразу – удразу – вдразу*.

2) Вважаємо, було б доречним для підтвердження деяких висновків щодо написання тих чи інших лінгвальних особливостей наводити свідчення й з інших діалектних джерел, а не лише обмежуватися досліджуванним твором. Наприклад, одзвінчення [пл] > [бл]: *блешку, блешки* (с. 42), однозначне потрактування адвербатитивів *привельми, тріньки* (с. 55), іменників *самограй* (с. 58), *любовальниця* (с. 61) у творах В.Лиса як місцевих діалектних. Іноді, аналізуючи художній твір, А.Яворський констатує прямо, що рису виявлено не в поезії, наприклад Ю.Королько, а безпосередньо – в підляській говірці (с. 82). Чи є підтвердження з інших лінгвогеографічних студій про поширеність цих явищ у західнополіських, підляських говірках? Чи все ж тут можна говорити й про оригінальні авторські написання? Думаємо, ремарки на зразок «Локалізмом, а може, авторським новотвором є прикметник *велізуоразни...*» (с. 96) Андрієві Яворському варто було б застосовувати до значно більшої кількості аналізованих явищ.

3) Дослідження побудоване на протиставленні виявлених у текстах оригінальних місцевих говірних рис українській літературній мові. Це доречно, коли йшлося б про твір, писаний літературною мовою з окремими вкрапленнями діалектних елементів. Проте немає сенсу на цьому наголошувати, аналізуючи твори Ю.Королько (сс. 74, 76, 78, 82, 85), О.Кулеша (сс. 149, 150), які написані не літературною мовою, а рідною говіркою.

4) У написаннях *нейн* страх, *нейна* мати (с. 49), можливо, більше рації потрактовувати такі предметно-особові займенники в присвійному значенні не як ускладнені суфіксом *-н-*, а залишком аглютинації в системі займенників. В.Німчук, досліджуючи аглютинацію в лексичному словотворенні, наводить подібні приклади в сербській, хорватській *njejin* 'належний їй, її' *njejna* 'належна їй' та болгарській *неин* 'належний їй, її' мовах [Німчук В. Аглютинація в лексичному словотворенні // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 10]. Чи не продовжують західнополіські займенники цю слов'яно-балканську ізоглосу? У романі Володимира Лиса виявлено ще й займенникове утворення *цеїх* – у *цеїх Загорєнах* (с. 51). Можливо, маємо справу з тим-таки процесом аглютинації *цих+їх*?

5) Розуміємо й похвально сприймаємо бажання дисертанта проаналізувати всі мовні рівні поліських майстрів слова. Проте, на нашу думку, вони проаналізовані нерівноцінно і неспівмірно. Звукові та морфологічні особливості виявлено й потрактовано досить повно й кваліфіковано. Синтаксичний та лексичний рівні – дещо фрагментарно. Звичайно, можливості й усеохопність аналізу дає власне текст. Особливості звукової організації та системи словозміни представлені у вибраних творах поліських авторів якнайповніше. І все ж, видається нам, що аналіз синтаксичних особливостей не повинен зводитися переважно до констатування фонетичних варіантів засобів зв'язку слів та частин

речення: *ци не хоче повернути; кроме Руфини* (с. 55). Варто було б звернути увагу на структурну організацію синтаксичних одиниць. У чому полягає особливість їх використання та зв'язок із місцевим мовленням? Трохи дивно подано й своєрідність використання місцевої лексики. Наприклад, у романах Володимира Лиса специфічність лексичної організації аналізованих творів полягає передовсім у використанні полонізмів та рідше росіянізмів. Лексеми *таксувка, шофйор, самольот* (с. 58) до певної міри визначають специфіку, але ж лексична основа романів Лиса – поліська. Спочатку варто було б виокремити західнополіські локалізми, такі як *лучитися* 'трапитися' (с. 64), *палуза* 'різка' (с. 65). Це ж стосується й поезій Ю.Королько (с. 88-96). Після аналізу дисертантом лексичної специфіки підляської поетки, складається враження, що вони написані не українським, а польським діалектом.

б) Мабуть, помилково до морфологічних рис відносить дисертант стягнення подовженого приголосного в поезіях Ю.Королько: *павутієне, ворожиєне ...*, а також розвиток [с т'] > [с ʧ] унаслідок прогресивної асиміляції за способом творення: *лісьце, з щасьце* (с. 76).

Трапляються невдалі формулювання думки «Поняття діалектизму як стилістичної категорії та основи літературної норми розглядали...» (с. 12). Чому діалектизм основа літературної норми? «Ненаголошений [о] перед складом із наголошеним [а] внаслідок регресивної асиміляції може обнижувати артикуляцію до [а]» (с. 38). Звук нічого не може обнизити, артикуляцію звука може змінити лише мовець. Чому всі вставні звуки називає дисертант секундарними, як от: *окіянах, по радіві, мондель* (с. 44), *літєр* (с. 152). Замість очікуваної форми Р.в. ... вжита форма Д.в. *прислухатісь шорохові* (с. 85). Чому вона очікувана? Хто її очікував?

Іноді мають місце незначні стилістичні огріхи: «Серед відмінних від літературної мови рефлексів...» (с. 35).

Попри вказані недоліки, дисертаційна монографія переконливо свідчить, що здобувач добре підготовлений і сумлінний дослідник. Висновки, зроблені автором на основі проведеного дослідження, цілком науково виважені й достовірні, розв'язують поставлену мету і завдання. Його праця збагачує вітчизняну лінгвістику в ділянці вивчення мови красного письменства та української діалектології. Наші зауваження загалом не торкаються суттєвих сторін студії пана А.Яворського. Їх потрібно розглядати радше як побажання здобувачеві в подальших наукових пошуках.

Дисертація Андрія Юрійовича Яворського є самостійним, завершеним і новаторським дослідженням, яке відповідає вимогам до наукових студій такого напрямку.

Вважаю, що Андрій Яворський гідний присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за дисертацію, яка є предметом прилюдного захисту.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

В.М. Мойсієнко

16 жовтня 2015 року
м. Житомир

Підпис професора В.М. Мойсієнка засвідчую.
Проректор з наукової роботи
та міжнародних зв'язків
Житомирського державного університету
імені Івана Франка,
доктор педагогічних наук, професор

Н.А. Сейко

16 жовтня 2015 року
м. Житомир

*Відгук надійшов до секретарки 19.10.2015р
Генерал секретар [підпис] (Т.М. Костюк)*